

В.Ф. Гегель; пер. з нім Р. Осадчука та М. Кушніра. — К. : Юніверс, 2000. — 336 с.

6. Августин. Исповедь Блаженного Августина, епископа Иппонского / Пер. с лат. // Августин Аврелий. Исповедь; Абелья П. История моих бедствий. М.: Республика, 1992. С. 7-222.

7. Aachen — baden und kuren. — Aachen. — 50 p.

8. Жоль К.К. Философия и социология права: Учеб. пособие / К.К. Жоль. — К. : Юринком Интер, 2000. — 480 с.

9. Берман Дж. Гарольд. Вера и закон: примирение права и религии / Гарольд Дж. Берман // Пер. с англ. яз. (Harold J. Berman. Faith and Order. The Reconciliation of Law and Religion. Scholars Press, Atlanta, 1993). — М. : Московская школа политических исследований, 2008. — 464 с.

10. Роузентал Ф. Торжество знания. Концепция знания в средневековом исламе / Ф. Роузентал; пер. с англ.. С.А. Хомутова. Предисл. и примеч. А.В. Сагадеева. — М. : Гл. редакция восточной литературы изд-ва «Наука», 1978.- 372с.

11. Грюнебаум Г.Э. фон. Мусульманское мировоззрение и мусульманская наука / Г.Э. фон Грюнебаум // Основные черты арабо-мусульманской культуры. Статьи разных лет: Пер. с англ. и нем. — М. : Наука, 1981. — 110-114.

УДК 34 : 316.64

Коваль І. М., магістр ННІ права та психології НУ «Львівська політехніка»

Детермінанти формування правового менталітету особи

Стаття присвячена дослідженню детермінант формування правового менталітету особи, яких існує багато і, які беруть свій початок з глибокої давнини. Натомість, правовий менталітет є вираженням глибокої особливості формування колективного несвідомого, прояв людиною свого ставлення до процесу розвитку законодавчої сфери.

Ключові слова: особа, поведінка, детермінанти, правовий менталітет народу, правозастосування.

Статья посвящена исследованию детерминант формирования правового менталитета лица, которых существует много и, которые берут свое начало из глубокой давности. В месте с тем, правовой менталитет является выражением глубокой особенности формирования коллективного несознательного, проявление человеком своего отношения к процессу развития законодательной сферы.

Ключевые слова: лицо, поведение, детерминанты, правовой менталитет народа, правоприменение.

The article investigates the determinants of the formation of the legal entity mentality, where there is a lot and that has its origins from ancient times. Instead, the legal mentality is an expression of the deep features of the formation of the collective unconscious, the manifestation of man's relation to the process of legislative sphere.

Key words: individual behavior, determinants, legal mentality of the people, law enforcement.

Постановка проблеми. Відмінність світосприйняття й поведінки, що знаходять своє відображення в правовому менталітеті народу завжди були предметом, що звертав на себе увагу багатьох дослідників: філософів, правників, етнографів, соціологів, тощо. Під правовим менталітетом ми розуміємо вираження глибокої особливості формування колективного несвідомого; це історично зумовлене, довільне ставлення групи людей до напрямків розвитку законодавчої сфери, виокремлення людиною себе та своєї участі у процесі правозастосування.

Аналіз дослідження даної проблеми. Проблематика, що стосується явища детермінантів формування правового менталітету була предметом дослідження

багатьох вчених, з-поміж яких: А.Гуревич, Г.Гачев, М.Барга, Ю.Безсмертний, Л.Пушкарьов, М.Холодна, В.Дубов та ін.

Водночас, слід наголосити, що сьогодні існує багато чинників, які впливають на формування правового менталітету. З огляду на це, ставимо за **мету цієї статті** розглянути більш детально основні із них.

Виклад основного матеріалу. Так, ще з античних часів бере свій початок географічний чинник формування правового менталітету. Древні вчені мандруючи різними країнами, фіксували особливості звичок, традицій народів, котрі населяли ці території. З часів Геродота залишилось чимало свідчень, які дають можливість скласти уявлення про поведінку та характерологію давніх народів, незважаючи на те, що у подібного творчості було багато суб'єктивного, а, почасти, навіть надприродного (у зв'язку із особливостями міфологічного світовідчуття тієї епохи). Мислителі відмічали елементи схожості та відмінності у поведінці різних племен і народів, намагаючись обґрунтувати їх у відповідності із знаннями, які були наявні у той період. Тому є не випадковим, що навіть тоді своєрідність традицій та характерологію почали пов'язувати з географічним розташуванням та природними умовами. «Гіппократ, наприклад, фізично і психологічно своєрідність народів пояснював специфікою їх географічного положення та кліматичних умов. Форми поведінки людей та їх звичаї відображають природу країни, вражав він. Припущення про те, що південний і північний клімат неоднаково впливає на організм а значить, і на психіку людини, допускав Демокріт» [6, с. 12-13].

Увага до проблем дослідження менталітету зростає ще більше у період активного освоєння нових земель, з новими географічними відкриттями, з розвитком нових торговельних шляхів. «Одним із найбільш відомих представників географічної школи соціології був просвітителі вісімнадцятого століття Ш. Монтеск'є, який висловив ряд цікавих і оригінальних думок відносно сутності спільного духу нації, тобто національного характеру. Наприклад, він констатував деяку залежність духовного складу та способу мислення народів від їх життя, хоча це, згідно його концепції, цілком визначається умовами географічного середовища» [6, с. 13].

У своєму творі «Дух законів» Монтеск'є вбачав в кліматично-природних особливостях найбільш важливий елемент «духу законів» — зв'язку суспільного устрою з специфічними особливостями окремих народів. Зокрема, великий французький мислитель писав: «Влада клімату сильніша з усіх інших влад... народи спекотливих кліматів не рішучі, як літні люди; народи холодних кліматів відважні, як юнаки» [11, с. 350].

Спеціальної уваги в межах аналізу ролі природного середовища в процесі формування української ментальності та встановлення культури заслуговують праці М. Грушевського «Історія України — Русі», «На порозі нової України». Інтерес до цих робіт викликаний тим, що в них ми зустрічаємо історичний аналіз залежності розвитку української культури та ментальності від природного середовища. Йдеться про вплив природного середовища на культурні орієнтації осмислення історії українського народу крізь призму двох площин «культура — природне середовище» [14, с. 149].

Велике значення для осягнення поставленої проблеми має праця М. Костомарова «Дві руські народності». Формування менталітету українців М. Костомаров пов'язує, перш за все, з географічним положенням країни, яке було «Першим приводом відмінності народностей взагалі». І саме географічні умови, на його думку, надають певному народові «своєрідного типу» [12, с. 189].

Отже, ми можемо констатувати про тісний взаємозв'язок людини з природою, який впливає на формування менталітету.

Другим чинником формування правового менталітету можна вважати психолого-педагогічний чинник, який тісно споріднений з школою Ф. Боаса. Передумовою цього можуть вважатися деякі концептуальні положення М. Міт. Саме вона визначила особливий інтерес етнопсихології до дослідження дитинства. М. Міт звертала увагу також на несвідомі настанови дорослих членів суспільства по відношенню до дітей і способів комунікації між дорослими та дітьми. На підставі своїх досліджень вона доводила, що своєрідність націоналістичного світосприйняття і поведінки великим чином залежить від практики виховання малюків, що є унікальною для кожної культури [13, с. 15].

На цей напрямок великий вплив мало вчення З. Фрейда та інших представників психоаналізу про структуру людської психіки, формування у людини несвідомого тощо. Найбільш яскраве відбиття цього синтезу можна вбачати в концепції «головної особистої структури» американського А. Кардінера. Він запропонував свою модель взаємозв'язку практики дитячого виховання, типу особистості, домінуючого в тій чи іншій культурі і соціальних інституцій, що характерні цій етнічній спільноті. «Головна особиста структура» формується через так звані «первісні суспільні інституції», що складаються з засобів життєзабезпечення, родинної організації, практики догляду за дітьми тощо. «Вторинні суспільні інституції (фольклор, міфологія, релігія) є проекцією головної особистої структури», її породження. А. Кардінер, спираючись на психоаналіз стверджував, що діти в одному суспільстві знають одні й ті ж психологічні травми, а тому всі члени даної культури мають приблизно ті ж психологічні комплекси. Міфологія, мистецтво, політичні установи, економічна система — це наслідок спроб індивіда компенсувати отримані ним в ранньому дитинстві травми. А оскільки всі ці травми приблизно подібні, то подібні й моделі їх компенсації, а це визначає в свою чергу специфіку тієї чи іншої ментальності [10, с. 81-82].

Третім чинником формування правового менталітету є біологічно-генетичний чинник, що розглядає кожну націю «безмежно поширеною родиною» [13, с. 15]; особливості модусів сприймання і поведінки залежать від «расового» чинника, тобто генетичної схильності до належних настанов.

Належну данину цьому поглядові було надано і українськими вченими, особливо в концепціях, зорієнтованих на ідеологію інтегрального націоналізму. Так, Д. Донцов вказував, що «духовне обличчя народу, як і фізичне, залежить передусім від його расової субстанції» [5, с. 219]. В. Старосольський писав, що «існування расових окремішностей не можна заперечити, а раз признається їх, то муситься признати, що фізична та моральна якість одиниць, з яких складається суспільство, мусить впливати і на його якість як гуртової цілості. Так внутрішнє життя нації, як її доля в зносинах з другими безперечно залежить від расових прикмет» [13, с. 616].

Деякі інші чинники підходять до цього питання Ю. Липа. Для нього «расові» прикмети нації не стільки фізіологічні, скільки психологічні. В цьому сенсі він найбільш близький до сучасних дослідників, що вважають ментальність «генетично» закладеною, незмінною структурою. Ю. Липа вважав, що «раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми проточеними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовними звичками, більше ніж будовою тіла» [9, с. 37]. Врешті, позиція Ю.Липи в даному питанні більш наближена до другого підходу, який можна назвати культурно — спірітуалістським.

Це, мабуть, найбільш давніший і найбільш поширений підхід в європейській гуманітаристиці взагалі і етнопсихології зокрема. Засновник цього напрямку, Й.Г. Гердер вважав, що особливості народів походять від одвічного «народного духу», який пронизує і зв'язує покоління.

Згідно думці великого німецького мислителя, кожна нація має свій особливий

“геній”, свій власний спосіб мислення, дії і спілкування, і нам слід докласти зусиль, аби наново відкрити той неповторний геній і ті особливості менталітету там, де вони приховані або втрачені: “Дайте нам іти своєю дорогою... нехай усі люди добре або зле відгукуються про наш народ, нашу літературу, нашу мову: вони наші, це ми самі і нехай цього буде досить” [2, с. 154]. Звідси й важливість відкриття “колективного Я” через філологію, історію та археологію, пошуки коріння в “етнічній минувшині”, аби виявити автентичну ментальність під чужим нашаруванням сторіч.

Втім І. Гердер був лише учнем (хоч потім і опонентом) великого німецького філософа І. Канта, погляди якого з приводу головних чинників формування етнічних особливостей можуть бути, з певним застереженням, також віднесені до визначеної наукової парадигми. В своєму останньому (точніше опублікованому за життя) творі “Антропологія с прагматичної точки зору”, проблемі відмінностей у національних характерах І. Кант присвятив главу “Характер народу”. На думку великого філософа відмінності у національних характерах різних народів зумовлені тим, що риси характеру наслідуються у первісного народу, який наділено, в свою чергу, природним характером. Він вважав, що у кожного первісного народу маються природні задатки, які в подальшому розвиваються, визначаючи національний характер того народу, який виникає з цієї первісної народності. За І. Кантом, характер народів має як позитивні, так і негативні риси, маючи тим самим суперечливу, антиномічну сутність [7, с. 174].

У німецькій філософській і суспільно-політичній думці початку ХІХ століття у зв'язку з аналізом національного характеру того чи іншого народу формується поняття “дух народу”, яке отримало в подальшому широке розповсюдження. Воно здобуло свою популярність завдяки працям німецьких романтиків (Гьольдерліна, Шлегеля), а також Фіхте, зокрема знаменитим “Промовам до німецької нації”. Концептуальну завершеність, певну раціоналізацію поняття “дух народу” набуває в філософській рефлексії великого Гегеля. Він інтерпретує “народний дух” романтиків в раціоналістичному, панлогічному сенсі. Дух як конкретна тотальність, згідно з “Наукою логіки” розпадається на три моменти, які присутні поняття як такому: загальне, особливе і одиничне; загальне - це світовий Дух, одиничне - окрема людина, а особливе - дух окремого народу. Цей особливий дух і є головною діючою особою всесвітньої історії. «Особливий дух народу є природний індивідуум, як такий він розквітає, наливається силою, слабшає і вмирає» [3, с. 67]. В своїй філософії історії Гегель дає цілий ряд влучних психологічних характеристик різних народів, які на його думку впливають з “духу народу”, що знаходить своє втілення в звичаях, культурі, релігії, державотворенні, економіці тощо. Але всі національні особливості в гегелівській схемі історії є тільки втіленням єдиної ідеї - Світового Духа, який має свою мету і логіку розвитку (знана “хитрість” Світового розуму).

В той же час це не заперечує наявність розмаїття національних характерів, які потрібно вивчати користуючись знаменитим методом Гегелівської діалектики — сходження від абстрактного до конкретного. «Ми повинні, — вважав Гегель, — з визначеністю пізнавати конкретний дух, тільки конкретний дух виявляється в усіх справах та спрямуваннях народу, він здійснює себе, залучається до самого себе та доходить до розуміння себе тільки тому, що він має справу з тим, що він себе виробляє... народи є суть те, чим виявляються їх дії» [1, с. 71].

В руслі цієї ж методологічної традиції відбувається в середині ХІХ століття створення нової науки — етнопсихології, яка називала себе наукою про “дух народу”. У її витоків стояли німецькі вчені - філолог Г. Штейнталь та філософ Н. Лацарус. Основи етнопсихології були викладені ними у праці «Думки про народну психологію», в якій, визначаючи предмет науки, вони писали: «Її завдання - дослідження спеціальних

способів життя та форм діяльності духу у різних народів і образи та форми створюють духовну природу народів. Народна психологія повинна бути дослідженням духовної природи людського роду, підґрунтям для історії та власне життя народу» [16, с. 17]. Існує, на думку авторів, духовна єдність індивідів поза конкретно-історичних умов та соціально - економічних ситуацій. Йдеться про узгодження та гармонію абстрактних індивідів, про духовну єдність народу взагалі. І ось ця духовна єдність індивідів і є духовність народу, яка виявляє його сутність та відрізняє один народ від іншого.

У другій половині XIX століття у зв'язку з широким розповсюдженням концепції “духу народу” здійснювалися спроби пояснити загальну ходу історичного процесу, виходячи з вчення про національний характер. Душа народу при цьому інтерпретувалась як щось ірраціональне та містичне. Так, у роботі французького соціолога Г. Ле Бона “Психологія народів і мас” історія є не що інше, як результат, викликаний психологічним складом раси. Центальною тезою його вчення є концепція про дух народу, дух раси, згідно з якою, доля народів, їх життя, історія визначаються їх душею. “Без попереднього знання складу душі народу, — пише він, — історія його здається якимось хаосом подій, керованих однією тільки випадковістю. Навпаки, коли душа народу нам відома, то життя його є прямим та фатальним наслідком його психологічних рис. У всіх проявах життя нації ми завжди знаходимо, що незмінна душа раси творить своєвласну долю” [8, с.17]. З найбільшою силою верховна влада расової душі виявляється в суспільних установах: “установи народу створюють виявлення його душі, і якщо йому можна легко змінити їх зовнішність, то навпаки, він не може змінити їх підґрунтя” [8, с.48-49].

На цій же підставі створюють свої концепції М. Я. Данилевський та О. Шпенглер. Зокрема, М. Данилевський обґрунтовуючи різновекторність розвитку культурно-історичних типів вбачав витoki відмінностей в характерах народів в їх “гілементних якостях”, які найбільшим чином виявляються в домінуючій расі, що може бути прийнята як “моральна етнографічна ознака народу, що править виразом суттєвої особливості всього його психічного строю” [4, с.179]. Такими рисами він вважав “насильництво”, що характерне для всіх народів романо-германського типу та “терпимість”, яку М. Данилевський приписував всім слов'янським народам. Ця докорінна відмінність обумовлює певним чином вибір “вищого морального рівня” та шлях історичного розвитку. Саме психічний склад народів на думку М. Данилевського є головною причиною переважання того чи іншого типу діяльності, що визначає обличчя культурно-історичного типу. Так, для єврейської цивілізації характерне повне домінування релігійної діяльності при зневажанні інших форм активності, для давніх греків — культурної, римлян — політичної, для європейської цивілізації — політичної та суспільно-економічної. Зрозуміло, що такий апологет російської ідеї під личиною панслов'янства як М. Данилевський вважав, що лише слов'янський культурно-історичний тип “в перший раз подасть синтез всіх сторін культурної діяльності в широкому значенні цього слова... та буде першим повним чотирибок підставним культурно-історичним типом” [4, с.508].

Треба зазначити, що М. Данилевського не можна вважати лише психо-спірітуалістичним детерміністом, бо він приділяв увагу також умовам історичного виховання народів, географічним умовам їх існування та навіть “расовим” особливостям. Але гегелівський конструкт “народного духу”, який є виразом “Світового духу” все таки певною мірою відбився в його концепції. Зокрема, М. Данилевський стверджував, що “народності, національності є органи людства, через які ідея, яка в ньому міститься, досягає, в просторі і часі якомога більшої різноманітності, якомога більшої багатогранності здійснення...” [4, с.222].

Концепція “локальних культур” О. Шпенглера, яку можна розглядати як певний

розвиток тієї ж парадигми, що започаткував М. Данилевський, звичайно протиставляється попередній історіософській традиції європейського Модерну. Між тим ключове поняття його теорії – “душа культури”, веде свій прямий родовід від вчень Гердера та Регеля про дух народів. Проте, О. Шпенглер надає об’єкту свого дослідження ірраціонального та містичного характеру. Він писав, що “скоріш можливо при допомозі скальпеля чи кислоти розкласти яку – не будь тему Бетховена, чім душу – засобами абстрактного мислення” [15, с.432]. Саме ця таємнича душа, її головні потенції і складають особливості, які характерні для різних людських культур: “Культура в гетевському сенсі – ... є здійснення можливостей душі” [15, с. 445]. О. Шпенглер вважав, що існують ґносеологічно ізольовані три головних “картини душі” – аполонівська (антична), магічна (близькосхідна) та фаустовська (європейська). Не вдаючись в особливості народів, що склали визначені культури він вважав, що саме ці картини душі, що являють стрижень культури, обумовлюють цілісність внутрішньої єдності форм мислення, “єдність стилістики, викарбовують форми економічного, політичного, духовного, релігійного, практичного та мистецького життя. Саме авторіві “Занепаду Європи” належить ідея дослідження морфології культур скрізь призму розгортання змістових значень “прасимвола”, що є ядром душі культури. Ця ідея найшла свій розвиток в концепції культурних архетипів К.Г.Юнга про яку мова йшла вище. Таким чином, спіритуалістичний редукаціонізм Шпенглера набуває певного психоаналітичного сенсу.

Висновки. Отже, можна виділити такі детермінанти формування правового менталітету: 1. пасивне: сімейне, регіональне, національно-етнічне, еволюційне; 2. активне: навчальне, професійне, державне; 3. природне: кліматичне, географічне.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гегель Г.В.Ф. *Философия истории* / Г.В.Ф. Гегель; Сочинения. – М.: Соцгиз, 1935. – Т.8. – 450 с.
2. Гердер И.Г. *Идеи к философии истории человечества* / И.Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 125 с.
3. Гумилев Л.Н. *Этногенез и биосфера Земли* / Л.Н. Гумилев. – Л.: Гидрометеоиздат, 1990. – 528 с.
4. Данилевский Н.Я. *Россия и Европа* / Н.Я. Данилевский. – М.: Книга, 1991. – 574 с.
5. Донцов Д. *Дух нашої давнини* / Д. Донцов; [2-е видання]. – Дрогобич. – «Відродження», 1991. – 470 с.
6. *Етнічна психологія*. – Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаніка, 1994. – С. 12–13.
7. Кант И. *Антропология с прагматической точки зрения* / И. Кант. Сочинения [в 6 т]. – М.: Мысль, 1966. – Т. 6. – 743 с.
8. Лебон Г. *Психология народов и масс*. – СПб.: Д. Павленкова, 1896. – 329 с.
9. Липа Ю. *Призначення України* / Ю. Липа. – Львів: Просвіта, 1992. – 262 с.
10. Лурье С.В. *Историческая этнология* / С.В. Лурье. – М.: Аспект, 1997. – 448с.
11. Монтескье Ш. *Размышления о причинах величия и упадка римлян* / Ш. Монтескье // *Избранные произведения*. – М., 1995. – 366 с.
12. *Основи етнодержавства* : підручник / за ред. Ю.І. Римаренка. – К.: Либідь, 1997. – 656 с.
13. Старавойт І.С. *Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності*. Філософського-історичний аналіз; автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук: спец. 09.00. 03 / І.С. Старавойт. – К., 1997. – 25 с.
14. *Філософія природи: монографія* / А.В. Толстоухов, Ю.О. Мелков, С.М. Ягодзінський та ін. – К.: Видавць ПРАПАНА, 2006. – 208 с.
15. Шпенглер О. *Закат Европы: очерки морфологии мировой истории*. Т. 1. *Образ и действительность* / Пер. с нем. Н.Ф. Гарелин; Авт. комментарий Ю.П. Бубенков и А.П. Дубнов. – Мн.: ООО “Попурри”, 1997. – 688 с.
16. Штейнталь Г. *Мысли о народной психологии* / Г. Штейнталь. – СПб., 1897. – 98 с.